
ՅԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ԱԶԳԱՇՆՈՒԹՅՈՒՆ

ԱՐՄԵՆ ՊԵՏՐՈՍՅԱՆ

Տիեզերքն անսահման մեծ է, այնտեղ տեղի ունեցող գործողությունները՝ անսահման բարդ: Մարդը չի կարող իմաստավորել աշխարհը՝ առանց այն մոդելավորելու: Սա բնորոշ է նախաինկաբնական և ժամանակակից մտածողությանը: Տարբերակվում են միայն մոդելավորման առասպելաբանական, կրոնական և գիտական մակարդակները: Բայց երևույթի իմաստավորումը թե՛ նախկինում, թե՛ այժմ հաճախ կատարվում է մտածողությանը բնորոշ արքե-տիպերի հիման վրա, որոնք իրենց առավել պարզ դրսևորումներն ունեն առասպելներում:

Իրականության և առասպելի համադրությունը կոչված չի ժխտելու եղելությունների պատմականությունը: Ընդհակառակը, դա ավանդական հասարակության անդամի կողմից պատմությունն ընկալելու միակ ձևն ու հնարավորությունն է: Այդ մտեցումը մինչև վերջերս գերակայում էր նույնիսկ Եվրոպայի, էլ չասած մյուս աշխարհամասերի բնակիչների մեջ²: Ինչ վերաբերում է XX դարի սկզբի հայությանը, ապա այն իր հսկայական մեծամասնությամբ պահպանել էր ավանդական և նույնիսկ վաղնջական կենսակերպն ու պատկերացումները:

Մարդ արարածն իր մտածողության յուրահասկության բերումով մշտապես, ամեն ինչում փնտրում է սկիզբը. երևույթը հասկանալու և գնահատելու համար անհրաժեշտ է այն դիտարկել ծագումից սկսյալ: Հատկանշական է, որ փիլիսոփայության և սկզբնական շրջանում դրանից չտարանջատված գիտության համար, դրանց ծագման իսկ պահից, իրականության էությունը, իմաստը հանգեցվել է «սկզբի» խնդրին՝ որպես ամենայնի բացարձակ աղբյուր և հիմք: Ցանկացած տեսակետ, որը փորձում է բացատրել տիեզերքի, երկրի, կյանքի ծագման հարցերը, որպես իրական սկզբնաղբյուր ունի ոչ թե իրերի օբյեկտիվ տրամաբանությունը, այլ «աշխարհի սկզբի» առասպելաբանական-կրոնական գաղափարը, որը ժառանգել են հետագա փիլիսոփայությունն ու գիտությունը³: Դա պայմանավորված է ոչ միայն մեր գիտելիքների թերությամբ, այլև առասպելաբանության և գիտության առաջադրած խնդիրների նմանությամբ ու մարդկային մտածողության ա-

¹ Այս հոդվածի մտեցումներն առաջին անգամ ներկայացվել են «Հայացք Երևանից» հանդեսում (1997, -4, էջ 43-54): Այլ ուսումնասիրողներ ևս առաջ են քաշել որոշ համահունչ տեսակետներ. տե՛ս R. A d a l i a n. A Conceptual Method for Examining the Consequences of the Armenian Genocide.– In: Problems of Genocide. Proceedings of the International Conference on “Problems of Genocide”. Cambridge (Massachusetts) and Toronto: The Zoryan Institute, 1997, p. 331; Л. А б р а м я н. Армения и армянская диаспора: расхождение и встреча. – Диаспоры, 2000, № 1 – 2, с. 60, 74, прим. 29.

² М. Э л и а д е. Космос и история. М., 1987, с. 129, 135.

³ В. И. В е р н а д с к и й. Химическое строение земли и ее окружение. М., 1987, с. 313–314.

ռանձնահատկություններով:

«Սկզբի» առասպելները կարևորագույն տեղ են զբաղեցնում արխաիկ մարդու՝ առասպելաբանաստեղծական մտածողությամբ պայմանավորված աշխարհայացքի մյուս ձևերի շարքում: Մրանք կազմում են աշխարհի՝ տիեզերքի ծագման, այդ դարաշրջանի աստվածների ու հերոսների «սրբազան պատմությունները», որոնց հետևում է արդեն «մեր»՝ մարդկային դարաշրջանը: Տիեզերածնության առասպելները, որոնք բացատրում են բնության (մակրոկոսմ) առաջացումը, սերտ կապված են մարդու (միկրոկոսմ) ծագման՝ մարդածնության առասպելներին (առասպելներում հաճախ տիեզերքի կառույցը ծագում է մարդու մարմնի մասերից, և կամ մարդն է ստեղծվում տիեզերքի բաղկացուցիչներից): Սոցիալական ոլորտը՝ մարդկային հասարակության (մեզոկոսմ) կառուցվածքը և գործունեությունը, նույնպես առասպելաբանաստեղծական մտածողության մեջ պայմանավորվում են տիեզերածնության սկզբունքներով⁴:

Ընդհանրապես, ծագման և արարման ավանդություններն ու դրանց հետ կապված պատկերացումները ամենաառասպելականն են: Պատմական հեռանկարում արարչագործության տիեզերածին առասպելները վերածվում կամ փոխարինվում են նախնիների սկզբնավորման պատմություններով (ազգաճնություն՝ էթնոգոնիա): Արխաիկ մտածողության մեջ, որտեղ աստվածների և մարդու միջև սահմանները դեռևս թափանցիկ են, արարչագործության առասպելի տարրերը՝ դիցածնությունը (թեոգոնիա), մարդածնությունը և տոհմական վեպը (էպոս), կարող են խառնված լինել տարբեր համամասնությամբ⁵:

Տիեզերածնության առասպելներում հաճախ հստակ սահմանազատվում են «սկզբից» առաջ եղած և դրան հաջորդած դարաշրջանները: Արարչագործությունը բնորոշվում է սրբազան «առասպելական ժամանակով», որի ընթացքում են տեղի ունենում ներկա իրադրությունը պայմանավորած և որպես նախադեպ ձևավորված երևույթները: Այն հակադրվում է մեր՝ ժամանակակից, աշխարհիկ, չնվիրագործված, անսուրբ (պրոֆան) ժամանակին: Չարգացած առասպելաբանություններում առասպելական ժամանակը կարող է դրսևորվել և՛ որպես դրախտային «ոսկե դար», երբ տեղի են ունեցել աստվածների, առաջին հերոսների ու նախահայրերի գործերը, և՛ որպես «նախնական» դարաշրջան, որին բնորոշ է անէությունը, քաոսը: Նախնական և իրական ժամանակների «զծային» կապը վերաճում է ժամանակի ցիկլայնության պատկերացման՝ կապված բնության հավերժական ծերացման ու նորացման, կրկնվող սեզոնային ծեսերի և դրանց դիցաբանական մարմնավորման՝ մեռնող ու հարություն առնող աստվածների և հերոսների առասպելների հետ⁶:

Մեռնող և հարություն առնող առասպելական կերպարներն իրականացնում

⁴ Այս մասին տե՛ս, օրինակ, В. Н. Т о п о р о в. Космогонические мифы.– Мифы народов мира. Т. 2, М., 1982, с. 6; В. L i n c o l n. Myth, Cosmos, and Society. Cambridge (Massachusetts) and London, 1986; Ն n l j ՚ h՝ Death, War, and Sacrifice. Chicago and London, 1991.

⁵ J. P u h v e l. Comparative Mythology. Baltimore, London, 1987, p. 21–22.

⁶ Е. М. М е л е т и н с к и й. Время мифологическое.– Мифы народов мира. Т. 1, М., 1980, с. 252–253.

են կայր անցյալի ու ներկայի, սրբազան և ներկա ժամանակների, անմահ աստվածների ու մահկանացու մարդկանց միջև: Առասպելաբանական մտածողության մեջ իրական անցքերը կրկնում են առասպելական դարաշրջանի դեպքերը. այսպես, նոր հողերի գրավումն ու յուրացումը կրկնում են տիեզերածնությունը, ամեն պատերազմ՝ աստվածների կամ նախնիների կողմը չար ուժերի և վիշապների դեմ, անմեղի տառապանքը՝ մեռնող ու հառնող աստծու տանջանքները, ամեն մահ՝ «առաջնագոհի» և առաջնամարդու մահը և այլն:

Տիեզերածնությունն ամեն մի արարման, ստեղծագործության և ընդհանրապես էական գործողության օրինակելի մոդելն է: Առասպելաբանական հայացքի համար տարածությունն ու ժամանակը համասեռ (հոմոգեն) չեն. տարածության և ժամանակի մեջ ամենաբարձր արժեքով՝ առավելագույն սրբությամբ օժտված է այն կետը, որտեղ և երբ կատարվել է արարչագործությունը, այսինքն՝ «աշխարհի կենտրոնը»: Այն օժտված է կենտրոնի տարբեր խարհրդանիշներով՝ Աշխարհի առանցք, Տիեզերական ծառ, Տիեզերական լեռ և այլն, որոնք միացնում են երկիրը, երկինքն ու ստորերկրայքը, և որոնց միջոցով են տեղի ունենում տիեզերքի այդ ուղրտների միջև անցումները: Տարածության սրբազան արժեքն ընկնում է այդ կետից հեռացմանը գուզընթաց: Տիեզերածնության պատկերացումների հիման վրա է ձևավորվում և արարչագործության երկրային պատկերը՝ ծեսը: Այն կրկնում է տիեզերածնության առաջին գործողությունները՝ «առաջնածեսը» և ժամանակագրորեն ու տեղայնացմամբ համապատասխանեցվում «աշխարհի կենտրոնի» իր նախատիպին: Արխաիկ ծեսի հիմնական նպատակը «առաջնագոհի» սպանության և նրա մարմնի մասերից տիեզերքի կառուցման գործողության կրկնումն է՝

Հայ ժողովրդի համար այս պատկերացումները պետք է խարսխված լինեին նրա հավատքի՝ քրիստոնեության վրա: Ըստ Աստվածաշնչի, Աստված արարում է աշխարհը, իսկ հետո՝ մարդուն և տեղադրում նրան Եդեմի դրախտային պարտեզում: Մարդկային ցեղի առաջին գուզը՝ Ադամն ու Եվան, Բնացության ծառի պտուղը ճաշակելու համար (առաջին մեղսագործություն) արտաքսվում են Եդեմից ու դատապարտվում մարդկային տառապալի գոյության: Անմեղության «ոսկե դարի» այդ պարտեզը տեղայնացվում է չորս գետերի ակունքներում, որոնցից երկուսը գտնվում են Հայաստանում (Տիգրիս և Եփրատ), իսկ մյուս երկուսը չափազանց առասպելականացած են և դժվար տեղայնացվող: Այսինքն՝ արարչագործության առաջին առասպելն ու մարդկության առաջին տարածումը կարող են տեղայնացվել Հայաստանում, որը հանդես է գալիս որպես «աշխարհի կենտրոն»:

Աստվածաշունչն ունի արարչագործության նաև երկրորդ՝ տարածամանակյա տարբերակը: Աստված, տեսնելով մարդկանց չարությունը, ջրհեղեղի միջոցով կործանում է մարդկությունը, բացի մի արդար մարդու՝ Նոյի ընտանիքից ու կենդանական աշխարհի մեկական գուզից: Նոյյան տապանը հանգրվանում է Արարատ լեռան գագաթին, որը տեղայնացվում է Հայաստանում (Կորդվաց լեռ կամ Մասիս): Այստեղից է սկսվում մարդկանց երկրորդ տարաբնակեցումն աշխար-

⁷ В. Н. Топоров. О ритуале. Введение в проблематику.– В кн.: Архаический ритуал в фольклорных и раннелитературных памятниках. М., 1988.

հում՝ այստեղ է Աստվածաշնչի աշխարհի երկրորդ կենտրոնը: Այսպիսով, հայն այն ժողովուրդն էր, որը թեև ընդունել էր օտար երկրում ստեղծված նոր, համաշխարհային տարածում ստացած կրոնը, բայց հենց այդ կրոնի համաձայն կարող էր իր հայրենիքում տեղայնացնել և՛ աշխարհի ստեղծումն ու մարդաճնությունը, և՛ աշխարհի կենտրոնն ու դրախտը, ինչը և կարող էր պայմանավորել Հայաստանի ու հայերի առանձնահատուկ, «Աստծո ընտրյալ» լինելու գաղափարը⁸:

Հայաստանը՝ որպես Աշխարհի կենտրոն և Մարդկության օրրան, միշտ նշանակալի տեղ է գրավել կրոնական ու միասնիկական պատկերացումներում: Ավանդական հասարակության անդամի համար տիեզերքը նեղ էր, պարփակված իր իմացության սահմաններում: Եվ հայերի կողմից աշխարհի կենտրոնի Հայաստանում գտնվելը պիտի ընկալվեր որպես սովորական մի բան: Բայց, հատկապես նոր ժամանակներում, այդ գաղափարը հատուկ շեշտվել է աշխարհագրական ավելի լայն սահմաններ ճանաչող և հայոց արժեքները վերածնող մտավորականների ու եկեղեցական հեղինակների կողմից (Մ. Չամչյան, Խ. Աբովյան, Ղ. Ալիշան և այլք): Հիշենք Խ. Աբովյանի տողերը՝ «Վերք Հայաստանի»-ի առաջաբանից «Մասին առաջին էր կանգնած միշտ, որ մատույլ ցույց էր տալիս, թե ինչ աշխարհի ծնունդ էմ ես, դրախտը մտքումս էր կենդանի, որ ինձ երագում թե լուրջ միշտ մեր երկրի անունն ու պատմականությունը իմ առաջ էր բերում... Եվրոպա թե Ասիա՝ ինձ անդադար ձեն էին տալիս, թե Հայկա գավակն էմ ես, Նոյան թոռը, էջմիածնա որդին, դրախտի բնակիչը»:

Թեև հնագույն հայկական առասպելաբանությունը շղարշվել էր սկզբում իրանական կրոնական պատկերացումների, ապա քրիստոնեության տարածմամբ, բայց հին հեղինակների երկերում պահպանվել են պատմական ավանդություններ, որոնց համադրությունը հնդեվրոպական այլ ժողովուրդների առասպելների հետ թույլ է տալիս բացահայտել բնիկ հայ առասպելաբանության որոշ դրվագներ: Առհասարակ, առասպելների պատմականացումը տարածված երևույթ է: Այն հայկականին համեմատելի ձևով ի հայտ է գալիս, օրինակ՝ հռոմեական, սկանդինավյան և իռլանդական ավանդական պատմագրության մեջ, ուր որպես պատմական մատուցվող դեպքերը հին հնդեվրոպական առասպելների վիպականացած արձագանքներն են⁹:

Արարչագործության առասպելի հայկական տարբերակն է հայոց առաջին նախնի Հայկի և նրա յոթ սերունդների ավանդությունը: Այն իրար է կապում դիցաճնությունը, տիեզերաճնությունը, ազգաճնությունը, ոչ բացահայտ կրելով մարդաճնության և հասարակության սոցիալական կառուցվածքը որպես նախադեպ ձևավորող առասպելների տարրեր: Այսպես, Հայկը և նրա հաջորդները ներկայացնում են հայոց աստվածներին (դիցաճնություն), նրանց անուններով են կոչվում լեռներ, գետեր, բնակավայրեր, ինչպես նաև աստղեր ու աստղախմբեր (տիեզերաճնություն. անվանումն առասպելաբանության մեջ համապատասխանում է արարմանը), նրանց հետ են կապվում հայոց ցեղանունները (ազգաճնություն),

⁸ Մ. Հ ա ր ր ւ թ յ ո ւ ն յ ա ն. Հայ առասպելաբանություն, Բեյրութ, 2000, էջ 36-39:

⁹ Տե՛ս Ժ. Դյումեզիլի և նրա հետևորդների աշխատություններում. օրինակ՝ J. P u h v e l. Նշվ. աշխ.:

նրանցից են սերում իշխանական որոշ տոհմեր (տոհմական վեպ): Հայկ նահապետի՝ երեք հարյուր այր ընդգրկող հսկայական ընտանիքն արտացոլում է հին հայոց տոհմի և նահապետական ընտանիքի կառուցվածքը: Գործողությունները տեղի են ունենում «Աստվածների դարաշրջանից» հետո, հսկա հերոսների ու կիսաստվածների ժամանակ, որին հաջորդում է մեր՝ իրական ժամանակը (ժամանակի տերմինները՝ ամիսները և օրվա ժամերը, ևս կոչվել են իբր Հայկի որդիների ու դուստրերի անուններով): Առասպելաբանական շարքն ավարտվում է մեծնող ու հառնող Արա Գեղեցիկով, որի մահվամբ վերջանում է Սրբազան ժամանակը և վերածննդով սկսվում մեր ժամանակը¹⁰:

Այս տողերի հեղինակի, ինչպես և հայ ժողովրդի մի ստվար մասի տոհմագրությունը սկսվում է 1915 թվականի ցեղասպանությունից: Այդպիսին է եղեռնի բազում որրերի ժառանգների «տոհմական վեպը»: Դրանից առաջ եղած սերունդների մասին հաճախ ուղղակի տեղեկություններ չեն պահպանվել: Նրանց համար, ովքեր եղեռնը վերապրել էին հասուն տարիքում, ժամանակը բաժանվում էր «մինչև գուլումը» և «գուլումից հետո» շրջանների: Առաջին դարաշրջանը՝ դրախտային հատկանիշներով բնորոշվող բուն հայրենիքում՝ սրբազան «Էրզրում», իսկ երկրորդը՝ իրական, հետագա կյանքն էր՝ մարդկանց հաստատումը բնակության նոր վայրերում և գոյատևումը նոր պայմաններում: Եղեռնի ու գաղթի ճանապարհներին տարած տառապանքները, Արևելյան Հայաստանում ու արտերկրում հայության վերապրումը և Հայաստանի ու Սփյուռքի ձևավորումը պարզորոշ համադրվել են մեծնող ու հառնող կերպարների հետ (հմմտ. «փյունիկի պես վերածնված հայ ժողովրդի» մշտական թեման հայ գրականության ու հրապարակախոսության մեջ):

Հատկանշական է, որ բազմաթիվ ժողովուրդների ազգածին ավանդությունները սկսվում են առաջին նախահայրերի՝ իրենց բուն հայրենիքից արտաքսմամբ կամ հեռացմամբ (այդ ավանդությունները հաճախ արտացոլում են պատմական իրողությունները՝ ժողովուրդների գաղթերը, նվաճողի կողմից հին հայրենիքից դուրս մղումը և այլն, որը հաճախ շարունակվում է շղթայական սկզբունքով և ներառում հսկայական տարածքներ):

Եղեռնը տեղի է ունեցել հայոց նախնական հայրենիքում՝ Աշխարհի կենտրոնում, «Երկիր դրախտավայրում»: Տոհմական ավանդություններում եղեռնին նախորդող իրականությունը համադրելի է անէության հետ: Եղեռնից հետո հայերը հաստատվեցին նոր վայրերում՝ տեղի էր ունենում մի նոր «տիեզերածնություն»: Ձևավորվեցին Սփյուռքը և հայոց նոր պետականությունը (առաջին և երկրորդ հանրապետությունները): Ոչ միայն առանձին անհատներ, այլև ողջ ազգը համեմատվում էր մեծնող և հարություն առնող կերպարի հետ: Նախնական, նախաեղեռնյան ժամանակներում տեղի ունեցած պատմական անցքերը կարծես կրկնում էին աստվածների կամ առասպելական նախահայրերի կոիվները: Հատկանշական է, որ հայդուկների կերպարներն առասպելականացել էին՝ համադրվել մեծ-

¹⁰ Ա. Պետրոսյան. Արամի առասպելը հնդեվրոպական առասպելաբանության համատեքստում և հայոց ազգածագման խնդիրը, Երևան, 1997, էջ 133-136, 143, А. Е. Петросян. Армянский эпос и мифология. Ереван, 2002, с. 171-175.

նող ու հառնող հերոսի հետ հենց ժամանակակիցների կողմից¹¹, մինչդեռ դրա համար սովորաբար շատ ավելի երկար ժամանակ է պահանջվում¹²:

Կարելի է մանրամասն քննարկել հայոց ցեղասպանության, դրա հետևանքների և ազգաճնության ու առասպելական «սկզբի» պատկերացումների ընդհանրությունները, կետ առ կետ հիմնավորել համապատասխանությունները, բայց ասվածը միանգամայն բավարար է ցույց տալու համար այդ պատկերացումների և պատմական եղելության բացահայտ համադրելիությունը: Եղեռնը վերապրողների կյանքը, բնակության նոր վայրերում հաստատվելը (առասպելաբանորեն՝ նոր երկրների «տիեզերացումը»)՝ որպես հայոց պատմության ու ինքնության նոր փուլի սկիզբ, ինչպես և ամեն սկիզբ, մարդկային մտածողության մեջ պետք է առասպելականանա, համապատասխանեցվեր եղած առասպելական կադապրին՝ համադրվեր ազգաճնության հետ: Ընդ որում, հայոց ցեղասպանության դեպքում առկա են նաև այլ՝ կրոնական, աշխարհագրական և պատմական գործոններ, որոնք խորացնում են այդ համադրությունը:

Միաժամանակ, հարկ է նշել հետևյալ էական հանգամանքը: Յեղասպանությունն ազգաճնություն է հակառակ նշանով: Տիեզերածնության և ազգաճնության առասպելներում հաղթում են «դրական», «յուրային», կարգավորությունը ներկայացնող աստվածներն ու նախնիները, սպանում իրենց հակառակորդներին, որոնք միշտ նույնացվում են անկարգությունը խորհրդանշող հրեշների, վիշապների ու թշնամի ցեղերի հետ¹³ (հմմտ. Հայկի հաղթանակն իր թշնամի Բելի նկատմամբ՝ հայոց տիեզերածնության սկիզբը): Մինչդեռ, այս դեպքում հաղթել է չար սկզբունքի կրողը, և երկիրը մնացել է գերության մեջ:

Այս իրադրությունն առասպելաբանության մեջ մոդելավորվում է որպես դրական հերոսի վերջնական հաղթանակին նախորդած ժամանակավոր պարտություն, մահ, այց անդրաշխարհ (հմմտ. օրինակ՝ Սասունցի Դավթի ժամանակավոր պարտությունը): Այսինքն՝ պարտությունը համադրվում է գոհվող աստծու մահվանը, որը պետք է վերածնվի: Մինչ այդ հաղթել է անկարգությունը, քաոսը, անարդարությունը:

Մյուս կողմից, թեև կործանվել է «մեր» տիեզերքը (Արևմտահայաստանը), բայց և ձևավորվել է նոր տիեզերք՝ Արևելյան Հայաստանը, Մփյուռքի առանձին գաղութները և Մփյուռքն ամբողջությամբ: Այս նոր տիեզերքի նկատմամբ հնարավոր են տարբեր մոտեցումներ՝ դրան համակերպվելուց մինչև բացարձակ ժխտումը, անցումը մի մասից մյուսը, այն կարող է ընկալվել որպես ժամանակավոր մի էտապ և այլն¹⁴:

Առասպելական տիեզերածնությունների դասակարգումը թույլ է տալիս տիե-

¹¹ Ա. Պ ե տ ր ո ս յ ա ն. Մեռնող և հարություն առնող հերոսը՝ հայդուկ. – «Գոյամարտ», 1991, № 4 (10):

¹² М. Э л и а д е. Նշվ. աշխ., էջ 55-64:

¹³ Նույն տեղում, էջ 61:

¹⁴ Հնարավոր է իրականության նաև հետևյալ ընկալումը՝ «մեր տիեզերքի» կործանումը հանգեցրել է թշնամական «հակատիեզերքի» առաջացմանը, որի դեմ պետք է պայքարել կամ այլ մոտեցման դեպքում՝ հակատիեզերքի գոյությունը պարտադրում է «հակավարքի» կանոններ:

զերածնությունն ընդհանրացված ձևով բնորոշել որպես իդեալական մի նախասկզբի վերափոխություն իրական բազմակիության: Ընդ որում, այդ երևույթը պատկերացվում է իբրև վերին աստիճանի ողբերգական իրադարձություն՝ «առաջնասպանություն», զոհաբերություն, զոհի մասնատում¹⁵:

Ընդհանրապես, կայուն սփյուռքը հաճախ ձևավորվում է ողբերգական իրադարձությունների հետևանքով: Յեղասպանությունը՝ որպես տիեզերածնություն և ազգածնություն, հանդես է գալիս հատկապես հայկական սփյուռքի դեպքում, քանի որ հենց ցեղասպանության հետևանքով և դրանից հետո ձևավորվեցին հայոց նոր ժամանակների կարևորագույն գաղութները՝ Մերձավոր Արևելք, Ֆրանսիա, ԱՄՆ և այլն (հայոց նոր «տիեզերքներ»): Արևելյան Հայաստանի՝ Ռուսաստանի և Պարսկաստանի հայերի համար ցեղասպանությունը «բացարձակ» ազգածնության նշանակություն չունեցավ, բայց էականորեն փոխեց նաև նրանց ժողովրդագրական ու քաղաքական դրությունը և սկիզբ դրեց ազգագոյացման ու ինքնության նոր փուլի:

Տիեզերածին և ազգածին ավանդությունները, որոնք վերարտադրվում են այլ տիպի առասպելաբանական ու բանահյուսական տեքստերում, գրականության մեջ, անվերջ կրկնվելով տարբեր մակարդակներում, փոխանցվում են սերունդներին՝ ապահովելով տվյալ ազգի, էթնոսի, հասարակության պահպանումը: Ծեսերը կրկնում, վերարտադրում են տիեզերածին ու ազգածին սխեման և այդ առասպելների համապատասխանություններն են ծիսական մակարդակում: Դա պարզորոշ երևում է Սփյուռքում, որտեղ բոլոր նշանակալի հանդիսությունների ժամանակ ոգեկոչվում է Եղեռնը:

Հատկանշական է, որ ժամանակակից ազգաբանական տեսություններում, որպես ազգի գոյության պարտադիր նախապայման, շեշտվում է մարդկանց տվյալ խմբի ընդհանուր առասպելների և հիշողությունների դերը¹⁶: Ազգածին ավանդության կորուստը, այսպիսով, հավասարագոր է էթնիկ ինքնության կորուստի: Ըստ այդմ, Եղեռնի մոռացումը կարող է հանգեցնել սփյուռքահայ ինքնության և Սփյուռքի կորուստին: Այս գործընթացի արագացման դեպքում միանգամայն ծանր կլինեն հետևանքները նաև մյուս հայ հանրությունների համար, որտեղ Եղեռնը հանդես է գալիս որպես երկրորդային ազգածնություն:

Անկասկած է՝ ցեղասպանության թեմայի չարչրկումը կարող է հանգեցնել բարդույթների ու հոգեկան վնասվածքների: Բայց բացասական հետևանքների կարող է հանգեցնել նաև մոռացումը: Այսպիսով, մեր ժողովրդի և պետության առջև կանգնած ամենաէական խնդիրներից են, թե ինչ ձևերով և ինչպիսի ուղղվածությամբ պիտի Եղեռնի թեման արձարծվի ոչ միայն քաղաքականության, այլև գիտության մեջ, դպրոցում, հասարակական կյանքում և արվեստում:

¹⁵ М. Е в з л и н. Космогония и ритуал. М., 1993, с. 172–173.

¹⁶ *Տէ՛ւ, օրինակ*, J. A r m s t r o n g. Nations before Nationalism. Chapel Hill, 1982, chap. I; A. D. S m i t h. The Nation in History.– Historiographical Debates about Ethnicity and Nationalism. Hanover, 2000, p. 16.

Նախնիների տառապանքը, անմեղ զոհերի հիշատակը և հերոսների սիրանքներն ամենուրեք արժևորվում են որպես հոգևոր ինքնամաքրման և վեհացման գործոններ: Անցյալի հիշողությունը, ճիշտ մոտեցման դեպքում, կարող է ոչ թե հոգեկան բարդույթների ու հասարակության հիվանդության պատճառ դառնալ, այլ վերածվել ազգապահպան հզոր զենքի՝ բարոյական ուժի աղբյուրի, որը ժողովրդին կօգնի դիմագրավել զրկանքները և նոր բարձունքներ նվաճել:

ГЕНОЦИД И ЭТНОГОНИЯ

АРМЕН ПЕТРОСЯН

Р е з ю м е

Для членов традиционного общества каждое значительное событие сопоставляется с мифами их традиции, особенно с мифами о творении. Это – единственный способ восприятия истории, который до последних времен превалировал даже в странах Европы (М. Элиаде). Для армян, спасшихся от геноцида, потерянная родина сопоставлялась с традиционными представлениями об Армении как о “Земном рае”, прародине человечества (ср. локализация мифов о Ное, Адаме и Еве в Армении). Образы героев национально-освободительного движения – Андраник и другие – в народных песнях сопоставимы с мифическими драконоборцами и героями эпоса “Давид Сасунский”. При таком восприятии действительности возникновение новой Армении и диаспоры осмысливается как новое творение, вторая этногония армян.

GENOCIDE AND ETHNOGONY

ARMEN PETROSYAN

S u m m a r y

For the members of traditional society each considerable event is associated with the myths of their tradition, especially the myths of Creation. It is the only way of perception of history, which until recently prevailed even in European countries (M. Eliade). For the Armenians, survivors of the Genocide, the loss of Homeland was juxtaposed with the traditional beliefs about Armenia as the “Earthly paradise”, homeland of mankind (cf. the localizations of myths about Noah, Adam and Eva in Armenia). The heroes of the national-liberation war - Andranik and others - in folk songs figure as mythological dragon slayers and heroes of the epic “David of Sassoun”. In such circumstances the rise of new Armenia and Diaspora is conceptualized as a new Creation, second ethnogony of the Armenians.